

Dr. František Hanzlík, CSc.

K možnosti použití armády prezidentem dr. E. Benešem při řešení únorové krize v roce 1948

28. května před 111 lety se v Kozlanech v Čechách narodil dr. Edvard Beneš. S jeho jménem jsou spjaty slavné i tragické stránky historie našeho národa. Od vzniku samostatného Československa v roce 1918, přes tragické dny mnichovského diktátu a následnou okupaci zbytku rozdělené republiky, od jeho slavného návratu z exilu na jaře roku 1945 po méně slavnou kapitolu, končící uchopením moci komunistickou stranou v únoru 1948. I v současnosti se setkáváme s různými názory na úlohu E. Beneše v naší historii a v poválečném období, končícím únorovými událostmi roku 1948. Domnívám se však, že seriózní zhodnocení úlohy prezidenta E. Beneše v tomto období na základě širokého archivního výzkumu je ještě před námi.

* * *

V poslední době byly v tisku i některých publikacích prezentovány také názory na možnost použití armády v únoru 1948. Např. bývalý poslanec národně socialistické strany O. Hora ve svých pamětech, nazvaných „Svědectví o puči“ vyslovuje názor, že jednou z posledních možností jak zabránit převzetí moci komunistickou stranou bylo použití armády prezidentem E. Benešem. K tomu uvádí: „Proč v puči selhala čs. armáda, když mezi sebou měla čs. legionáře, zahraniční vojáky a většinu demokraticky smýšlejícího důstojnictva a mužstva? To je chyba, neodpustitelná chyba, která umožnila vítězství komunistů.“ Úvahu o možném použití armády vyjádřil ve svých pamětech také gen. F. Moravec, známý šéf čs. zpravodajské služby za druhé světové války a jeden z nejbližších spolupracovníků E. Beneše v tomto období.

V souvislosti s těmito názory se naskytá řada dalších otázek. Například - jaký byl v předvečer únorových událostí roku 1948 poměr sil v armádě? Bylo použití armády prezidentem E. Benešem k zabránění uchopení moci komunistickou stranou reálné?

Uvažoval vůbec prezident o možnosti použití armády a když ano jakým způsobem a proti komu? Mohl E. Beneš z titulu své funkce zabránit změnám v poměru sil v neprospěch demokratických politických sil v armádě do února 1948? Atd.

Ve svém příspěvku bych se chtěl zastavit u některých momentů ve vývoji čs. armády v letech 1945 - 1948, které ve svém důsledku znamenaly podstatné změny v poměru sil v armádě již před únorem 1948 a jejichž analýza by mohla dřívejším způsobem přispět i při hledání odpovědí na výše uvedené otázky.

V průběhu druhé světové války považoval prezident E. Beneš vytvoření čs. zahraničního vojska za jednu ze základních podmínek pro obnovu suverenity a státní nezávislosti

Československa. Proto splnění tohoto úkolu věnoval mimořádnou pozornost. Ke konci války již existovaly různé složky čs. zahraniční armády, které se mohly stát základem obnovené čs. branné moci. Byly to především 1. čs. armádní sbor v SSSR a čs. obrněná brigáda na Západě.

Na podzim roku 1944 probíhal ostrý zápas mezi londýnskou emigrační vládou v čele s prezidentem E. Benešem a moskevským vedením KSČ v čele s K. Gottwaldem o prosazení určité koncepce budování nové armády po osvobození. Velmi zjednodušeně lze říci, že londýnská emigrace stála na pozicích návazání na tradice a principy výstavby armády předmnichovského typu. Naopak moskevské vedení KSČ předpokládalo budování armády podle vzoru armády sovětské. Prezident E. Beneš se přiklíněl ke koncepci armády předmnichovské, s využitím poznatků získaných čs. jednotkami na frontách druhé světové války.

Od září roku 1944 se ukazovalo, že *londýnská vláda postupně ztrácela vliv na vývoj situace 1. čs. armádního sboru v SSSR*. Prvním momentem dokazujícím toto tvrzení bylo odvolání gen. J. Kratochvíla z funkce velitele sboru na počátku karpatsko-dukelské operace sovětským velením a jeho nahrazení gen. L. Svobodou. Stalo se tak bez vědomí a souhlasu londýnské vlády a ministra národní obrany J. Masaryka. Od této chvíle gen. L. Svoboda, vědom si plné podpory sovětského velení postupoval podle vlastního uvážení mnohdy v rozporu s nařízením londýnského MNO nebo v rozporu s názory gen. H. Píky - náčelníka čs. vojenské mise v SSSR.

Mezi londýnským MNO, čs. vojenskou misí a gen. L. Svobodou vznikaly mnohé závažné spory jako např. ohledně pravomocí při jmenování a povyšování důstojníků, ohledně návrhu gen. Svobody rozšířit 1. čs. armádní sbor na armádu nebo v souvislosti s okamžitým nasazováním důstojníků, kteří přišli z Anglie bez seznámení s jednotkami do nejtvrdějších bojů na Dukle atd. Prezident E. Beneš i ministr národní obrany Jan Masaryk stáli mimo uvedené spory a jejich řešení ponechávali plně na gen. S. Ingrovi, který vykonával funkci hlavního velitele čs. branné moci a na gen. H. Píkovi, šéfu čs. vojenské mise v SSSR. Tím se uvedení představitel armády stávali pro moskevské vedení KSČ čím dál více nepřijatelní pro případné obsazení jakýchkoliv míst v nové armádě po osvobození.

E. Beneš byl i v případě evidentního porušování smluv z 12. prosince 1943 a z 8. května 1944 ze strany sovětského velení spíše zastáncem ústupků, než obhajoby těch, kteří byli postiženi, aniž se provinili. Svědčí o tom i jeho vyjádření k řešení případů důstojníků, přesunutých do SSSR z Anglie, kteří otevřeně vyjadřovali své názory na poměry v SSSR nebo na problémy a poměry v čs. vojenských jednotkách v SSSR. V depeši velvyslanci Z. Fierlingrovi do Moskvy koncem roku 1943 sděluje: „Byl jsem upozorněn, že prý někteří důstojníci z Anglie vyvolávají v SSSR právem či neprávem nedůvěru. Je-li tomu tak, i kdyby to bylo nedorozumění nebo jistá nespravedlnost k tomu či onomu jednotlivci, je třeba, aby se ministr Němec s generálem Hasalem dohodli a dali ty, kteří politicky nebo jinak jsou pokládáni za důvod k vyvolání nedůvěry, mimo činnou službu nebo aby je umístili tak, aby tomu všemu byl učiněn konec. Jde v celém tomto konfliktu o vážnější věci než o osoby a i kdybych toho litoval, museli bychom se i k tomu odhodlat.“

Koncem měsíce října 1944 začala sovětská armáda osvobozovat území Podkarpatské Rusi, které bylo před válkou součástí ČSR. Se souhlasem sovětského velení vydal Ukrajinský národní komitét výzvu, aby všichni Ukrajinci (občané ČSR) byli propuštěni z čs.

vojenských jednotek v SSSR a aby jim byl umožněn vstup do Rudé armády. Značná část branců již do Rudé armády vstupovala.

Ministr národní obrany J. Masaryk nařídil, aby branci byli dále přijímáni ke sboru. Prezident E. Beneš oficiálně žádal sovětské úřady, aby neumožňovali čs. občanům vstup do Rudé armády, vzhledem k tomu, že se jedná o porušení stávajících vojenských řádů a předpisů a dokonce i čs. ústavy (tj. nastoupení do služby v cizích ozbrojených silách - byť spojeneckých, bez souhlasu vlády). V tomto případě se jednalo i o porušení smlouvy z 8. května 1944 o uspořádání poměrů na osvobozeném území a o vztahu Rudé armády a čs. vojenských jednotek. Oficiální odpověď sovětských úřadů prezident E. Beneš neobdržel a sovětské úřady dále pokračovaly v dosavadní praxi. Tento postup jednak leccos naznačoval o plánech SSSR s Podkarpatskou Rusí a zároveň se stal předzvěstí způsobů uplatňování vlivu SSSR na vývoj situace v osvobozeném Československu.

Domnívám se, že již v tomto období byla pozice prezidenta E. Beneše velmi složitá a že si plně uvědomoval mnohé skutečnosti, které se staly limitujícím faktorem jeho politických rozhodnutí v následujícím období a to ve všech oblastech života společnosti, armádu nevyjímaje. Ještě v době, kdy velmoci antifašistické koalice úzce spolupracovaly na porážce fašismu si zřejmě uvědomoval důsledky rozdělení sfér vlivu mezi vítězné mocnosti. Svědčí o tom jeho slova pronesená dne 22. května 1945 při audienci gen. Z. Nováka, gen. K. Kutlvašra a pplk. Bürgera, kdy uvedl: „Uvažte, že my v zahraničí jsme byli do určité míry obětí spojenecké politiky. ... Byl to spor mezi Východem a Západem, mnohdy s námi nedobře zacházeli. Bylo to těžké dilema. ... Po konferenci v Teheráně jsem zjistil, že Slovensko patří do ruské sféry a po šesti měsících předali všechny naše země do ruské sféry. Já to zjistil náhodně. Byly to hry zájmové politiky velmocí v nichž jsme dělali vše, abychom prospěli národu.“

Z dalších souvislostí, uvedených E. Benešem při zmíněné příležitosti vyplývá, že *si byl do určité míry vědom nebezpečí vyplývajících z rozdělení sfér vlivu pro další vývoj v osvobozené republice. Přesto však prosazoval naši orientaci na Sovětský svaz, jako na garanta naší bezpečnosti a suverenity ve věře, že uplatňování vlivu SSSR na vývoj u nás nepřesáhne únosnou hranici.* Jistou míru uplatňování vlivu SSSR na poválečný vývoj u nás akceptovali i představitelé nekomunistických politických stran, neboť to považovali za „svaté právo“ jednoho z vítězů nad fašismem a našeho osvoboditele.

Orientací na SSSR se prezident E. Beneš snažil mimo jiné řešit také další dva závažné problémy. Jedním z nich byl letitý problém ohledně Těšínska s Polskem, který hrozil přerůst v otevřený ozbrojený konflikt, a problém odčinění Mnichova.

Bezprostředně po skončení války hrozilo nebezpečí závažného konfliktu s Polskem. Nasvědčovaly tomu i dílčí ozbrojená střetnutí v oblasti Těšínska. Proto prezident Beneš na vojenské poradě s nejvyššími armádními funkcionáři počátkem července 1945 jako jeden z nejdůležitějších úkolů vytyčil nutnost vojenského zabezpečení hranic s Polskem. Zároveň požadoval doplnění těžké výzbroje z SSSR a urychlené budování armády podle sovětského modelu (organizace, přeložení bojových řádů, urychlené zahájení činnosti sovětských poradců atd.). Orientace na uplatňování sovětského vlivu na budování čs. branné moci v tomto období byla determinována nejen napjatou situací na hranicích s Polskem, ale také těžko předvídatelným vývojem v Maďarsku a Rakousku.

Těto situace dovedně využívalo také vedení KSČ, které za vydatné pomoci sovětského vedení prosazovalo své záměry jak v armádě, tak i při získávání rozhodujícího vlivu

v ostatních mocenských složkách státu. Postupná sovětizace a prohlubování vlivu KSČ v armádě byla obrazně řečeno „splátkou“ za osvobození republiky a za pomoc, kterou se nám dostalo ze strany SSSR ve sporu s Polskem a při řešení dalších problémů.

Vedení KSČ se již v průběhu války a bezprostředně po jejím skončení snažilo vyvolávat tlak veřejného mínění proti představitelům demokratických politických sil, kteří v době přijetí mnichovského diktátu působili ve vysokých státních funkcích.

Orientace na SSSR, který v roce 1938 vyjádřil otevřeně nesouhlas s přijetím mnichovského diktátu a v roce 1941 uznal londýnskou vládu umožnilo prezidentu Benešovi do určité míry tyto tendence eliminovat. Zároveň mu však bránilo efektivně odolávat tlakům komunistů při prosazování jejich zájmů při budování armády. V praxi to vedení KSČ umožnilo nejen prosadit svoji koncepci budování armády ve vládním programu, ale také prosadit zásadní personální změny v armádě ještě do konce války.

Základ pro zcela legální uplatňování sovětského vlivu na výstavbu čs. branné moci v poválečném období položil Košický vládní program (KVP). Okolnosti jeho přijetí jsou dnes dostatečně známy. Byl nejen výsledkem zápasu mezi londýnskou emigrační vládou a komunisty, reprezentovanými moskevským vedením a představiteli SNR, ale zároveň respektoval zájmy SSSR. Proto bych pouze připomněl některá jeho ustanovení.

Problematiku budování armády řešila III. kapitola vládního programu a zprostředkovaně i další části. O předpokládané orientaci nově budované armády svědčí již první část III. kapitoly vládního programu kde se uvádí: „Aby byla umožněna co nejužší bojová spolupráce s Rudou armádou, nutná v zájmu vítězství i naší budoucnosti, budou organizace, výzbroj a výcvik nové čs. branné moci stejné jako organizace, výzbroj a výcvik Rudé armády.“ To fakticky znamenalo jednoznačnou orientaci na SSSR.

Ministrem obrany v nové vládě se stal i vzhledem k podpoře sovětského vedení gen. L. Svoboda. 5. dubna 1945 byla vytvořena vojenská rada při předsednictvu vlády (dále VR), která byla poradním orgánem vlády pro věci vojenské. Rozhodující vliv v této instituci měli komunisté v čele s K. Gottwaldem. Již první rozhodnutí tohoto orgánu leccos naznačovalo. Ze svých funkcí byli odvoláni gen. S. Ingr, gen. F. Moravec, gen. Miroslav a gen. O. Gak-Mézal - vedoucí činitelé odboje na Západě a nejbližší spolupracovníci prezidenta E. Beneše v emigraci. Na druhé straně byli na návrh VR jmenováni do funkcí náčelníka hlavního štábu gen. B. Boček, velitele 1. čs. armádního sboru v SSSR gen. K. Klapálek a do funkce jeho zástupce gen. J. Satorie, kteří působili u našich jednotek v SSSR. Vzhledem k neústupnosti vedení KSČ, které bylo podporováno sovětským velením, se E. Benešovi nepodařilo dosáhnout jmenování generálů, kteří stáli v čele odboje na Západě a byli jeho nejbližšími spolupracovníky, na jakákoliv významnější místa v armádě.

Naopak musel vyvinout značné úsilí, aby alespoň zabránil trestnému stíhání generálů S. Ingra a F. Moravce na základě obvinění, vykonstruovaných OBZ pod vedením nechvalně známého tehdy pplk. B. Reicina.

Také snaha sovětského vedení o prosazování svého vlivu na vývoj situace u nás pokračovala i bezprostředně po válce. Při prosazování svých zájmů používalo sovětské vedení různých, mnohdy nevybíravých metod. Jejich škála se pohybovala od skrytého uplatňování svého vlivu prostřednictvím komunistů až po otevřené zasahování do kompetencí, náležejících prezidentovi, vládě a ministerstvu národní obrany. Příkladem může být i nota sovětského velvyslance V. Zorina čs. vládě proti ustanovení skupiny příslušníků nekomunistického odboje - účastníků Pražského povstání (gen. K. Kutlvašra, gen. J. Fišera,

pplk. F. Bürgera a škpt. J. Nechanského) na určitá místa v armádě. V notě se přímo říká: „...mám čest oznámiti Vám, že uvedené osoby, které měly účast na plánech na záchranu německých vojsk, rozdrčených Rudou armádou na východištích k nástupu na Prahu, nemohou požívat důvěry velitelství Rudé armády a rovněž i důvěry čs. vlády a nemohou stát v čele správy v Praze.“

Zprostředkovaně byl vliv SSSR prosazován také pomocí komunistů ve vládě a ve vojenské radě při předsednictvu vlády. V řadě případů zásadním způsobem ovlivnilo rozhodnutí těchto institucí o jmenování generálů a důstojníků do vysoké funkce nebo o jejich povýšení konstatování, většinou K. Gottwalda - „takové řešení je pro SSSR nepřijatelné“.

V průběhu roku 1945, prezident E. Beneš mnohdy i pod tlakem představitelů SSSR (někdy pouze deklarovanými představiteli KSČ) akceptoval všechny návrhy VR, týkající se obsazení rozhodujících funkcí v nově budované armádě.

V dubnu roku 1945 byli ministrem národní obrany gen. L. Svobodou jmenováni na návrh VR do funkcí náčelníka hlavní správy vojenského obranného zpravodajství (HS OBZ) a hlavní správy výchovy a osvěty (HSVO) kpt. B. Reicin a mjr. JUDr. Jaroslav Procházka, oba dlouholetí členové KSČ. Také příslušníci obou zmíněných složek byli v drtivé většině členy KSČ. Komunisté tak získali důležité nástroje k prosazování svého vlivu v armádě. Ani v současnosti nemůže být nejmenších pochyb o úzkém spojení KSČ a sovětských komunistů v tomto období. Proto se jak OBZ, tak i HSVO stalo důležitými prostředníky při prosazování zájmů SSSR při výstavbě čs. ozbrojených sil v poválečném období.

Již v roce 1945 se plně potvrdila slova představitele sovětské zpravodajské služby Čičajeva, která pronesl v létě roku 1945 v Londýně při rozhovoru s gen. F. Moravcem, když gen. Moravec odmítl nabídku sovětského vedení na spolupráci proti západním spojencům. Čičajev tehdy uvedl: „*Můžete si to ještě rozmyslet. Nezapomeňte, že to budeme my, kdo rozhodne, kdo bude ministrem národní obrany, šéfem generálního štábu a přednostou zpravodajského oddělení v poválečném Československu.*“

Další prohlubování vlivu KSČ a změny v poměru sil v neprospěch demokratických sil v armádě umožnilo přijetí opatření, jejichž důsledky představitelé nekomunistických politických stran, včetně prezidenta E. Beneše, nedokázali správně odhadnout.

Prvním z nich bylo prosazení požadavku prokázání aktivní účasti v odboji u důstojníků a rotmistrů, kteří byli přijímáni do armády na základě usnesení vlády z konce května 1945. Prosazení uvedeného požadavku bylo součástí plánů vedení KSČ k narušení kontinuity nového důstojnického sboru s armádou předmnichovskou. Zakotvení požadavku prokázání aktivní odbojové činnosti do vládního nařízení pro přijímání důstojníků a rotmistrů navrhli představitelé KSČ ve VR. Zmíněný požadavek nebyl zakotven v KVP.

Již tehdy totiž bylo zřejmé, že převážná část důstojníků, kteří zůstali v protektorátu, se do odboje nezapojila. To potvrdily i pozdější výsledky práce přijímacích komisí. V jejich závěrečné zprávě je konstatováno, že *téměř 90 % důstojníků se aktivně odboje nezúčastnilo.*

V srpnu 1945 i přes povolání záloh sloužilo v armádě celkem 15 836 důstojníků, z toho 8 954 záložních. Plánovaný počet důstojníků z povolání však k 1. říjnu 1945 činil 22 225 osob. Akutní nedostatek důstojníků z povolání byl rozhodujícím důvodem, proč v případě přijímání důstojníků do nové armády nemohlo být bez ztráty její funkčnosti důsledně realizováno ustanovení o nepřijetí těch co se nezúčastnili odboje. Obdobná situace se opakovala v letech 1946 - 1947, v době realizace zákona č. 72/46 Sb. O úpravě některých právních

poměrů důstojníků a rotmistrů z povolání a o převzetí některých osob do čs. branné moci z 6. března 1946. Stejná klauzule o nepřijetí těch, kteří se nezúčastnili odboje byla zakotvena i v tomto zákoně. Výše uvedený požadavek byl zdánlivě správný a v důsledku působení aktivní propagandy KSČ také veřejností podporovaný. Ve skutečnosti však znamenal postižení důstojníků a rotmistrů, kteří se podle stávajících zákonů, ani Košického vládního programu neprovinili. Prakticky dával komunistům možnost uplatňovat parlamentní tlak na důstojníky bývalé předmnichovské armády, kteří byli po roce 1945 znova do armády přijati. Stačilo jednoduše obvinít ty důstojníky, kteří vyjadřovali např. pochybnosti o vládním programu, o našem spojení s SSSR nebo vystupovali proti působení KSČ v armádě, že se nezúčastnili odboje a požadovat v souladu se zákonem jejich odstranění z armády.

Tímto způsobem postupovali představitelé KSČ zejména proti důstojníkům a generálům, kteří zastávali důležité funkce. Svědčí o tom jak archivní materiály z jednání branných a bezpečnostních výborů Prozatímního a Ústavodárného shromáždění (PNS a ÚNS), ale také obsah dobového tisku i další dokumenty uložené ve VHA. V širokém měřítku byl tento postup využíván především v období předvolební kampaně na jaře roku 1946, v druhé polovině roku 1947 a v průběhu vnitropolitické krize na počátku roku 1948. Přitom důstojníci bývalé předmnichovské armády tvořili v tomto období kolem 60 až 70 % celkového počtu důstojníků.

Praktické důsledky uvedeného působení komunistů byly různé. Někteří důstojníci vstoupili do KSČ, případně tuto stranu podporovali ve snaze vyhnout se existenční nejistotě. Drtivá většina z nich však zůstala pasivní a mimo politické dění. Tento stav více méně vyhovoval KSČ, která za pomoci OBZ a cestou osvětových důstojníků a stranických důvěrníků, prakticky bez většího odporu svých politických protivníků pokračovala v prohlubování svého vlivu v armádě.

Ještě závažnější důsledky pro vývoj situace v armádě a důstojnickém sboru mělo přijetí směrnic pro morálněpolitickou výchovu, osvětu a informaci i dokumentu Zásadní pravidla o politických právech vojáků. Oba dokumenty schválila vláda republiky na návrh vojenské rady v červenci a srpnu 1945. Zejména ustanovení o možnosti vojáků stát se členy politických stran, které obsahovaly Zásadní pravidla o politických právech vojáků, dokázala dovedně využít komunistická strana. Komunisté měli značné zkušenosti z práce v jednotkách 1. čs. armádního sboru v SSSR, které plně využili ve svůj prospěch. V roce 1945 se jim podařilo do řad KSČ získat některé vysoké důstojníky a generály, kteří pak v únoru 1948 zastávali významná místa a byli oporou této strany v armádě. K nim je možno zařadit např. generály Š. Drgáče, F. Papouška, V. Drnce, F. Kouřila, J. Satorie, Z. Nováka, J. Brože, K. Čejku a další. Ironií osudu je, že mnozí z nich se nevyhnuli perzekuci po únoru 1948. Podstatnou skutečností byl také fakt, že jak vojenské obranné zpravodajství, tak i osvětová služba se staly od samého počátku jejich existence doménou komunistů.

Prezident E. Beneš si uvědomoval nebezpečí, vyplývající z personálního složení OBZ a osvětové služby. Je to patrné i ze závěrů jeho porady s nejvyššími funkcionáři armády dne 19. července 1945, kde je mimo jiné jak k osvětové službě, tak i k OBZ uvedeno: nemohou být nezávislými složkami, musí být podřízeny jako jedna ze složek hlavního štábu, je nutno zabránit překračování působnosti a právního řádu ze strany příslušníků OBZ, revidovat původní personální složení OBZ z doby, kdy byli k dispozici pouze příslušníci čs. vojenské jednotky v SSSR.

OBZ se sice stalo později 5. oddělením hlavního štábu, ale na obsahu jeho činnosti a personálním složení se nezměnilo téměř nic.

Nebezpečí spočívalo i v tom, že příslušníci OBZ si v mnohém osobovali právo využívat pravomocí, stanovených zákonem pouze pro příslušníky bezpečnostních orgánů ministerstva vnitra (zatýkání osob, jejich zadržování, uvalování vazby atd.). Projevila se dokonce i snaha tento stav legalizovat. Vyplývá to z obsahu „Zatímní směrnice pro zatýkání a zadržování osob prováděné orgány vojenského zpravodajství, pro uvalování vazby, zabavování věcí a prohlédávání domu a osoby“, kterou předložil náčelník HS OBZ pplk. B. Reicin k posouzení jednotlivým odborům MNO na podzim 1945.

Z obsahu návrhu směrnic vyplývaly rozsáhlé pravomoci OBZ i vůči civilním osobám. Tzv. nebezpečím z prodlení se podle nich dal zdůvodnit jakýkoliv zásah příslušníků OBZ vůči občanům. O charakteru této směrnice nejlépe svědčí vyjádření legislativního odboru MNO z října 1945 v němž se uvádí: „Osobování si pravomocí bezpečnostních orgánů způsobem, ve směrnicích uvedených, je nezákonné, za určitých předpokladů i trestné, neboť jest zásahem do občanských práv zaručených ústavou.“ Stížnosti jednotlivých osob na nezákonné praktiky příslušníků OBZ ministři národní obrany, poslancům parlamentu, ale i dalším institucím v následujícím období svědčí o tom, že přetrvávaly i nadále.

Podle tehdy platných předpisů nesměla být v armádě zjišťována příslušnost vojáků a důstojníků k politickým stranám. To byl také jeden z hlavních důvodů, proč se představitelé nekomunistických politických stran bez jakéhokoli úspěchu snažili změnit poměry v obranném zpravodajství a osvětové službě. Na soustavnou kritiku poslanců uvedených stran v parlamentu, že drtivou většinu příslušníků těchto složek tvoří komunisté a že jsou soustavně zneužívány KSČ, odpovídalo buď MNO, nebo osobně gen. L. Svoboda. Jejich odpověď byla vždy stejná: „Nelze řešit vzhledem k tomu, že platné předpisy nedovolují zjišťovat příslušnost důstojníků k politickým stranám.“

Působení příslušníků OBZ bylo projednáváno téměř na každém jednání branného výboru PNS a později ÚNS. Poslanci národně socialistické a lidové strany poukazovali na negativní činnost příslušníků OBZ v armádě. Na konkrétních příkladech ukazovali, že dochází z jejich strany k prosazování politických zájmů KSČ, že příslušníci OBZ místo ochrany armády provádějí špiclování mezi důstojníky, pátrají po jejich stranické příslušnosti, politickém přesvědčení a fakticky uskutečňují politický teror. Uváděli i příklady fyzického násilí proti zadrženým důstojníkům a vojákům. Poslanec národně socialistické strany kpt. A. Bartoš dokonce prohlásil, že se zadržovanými je ze strany příslušníků OBZ zacházeno jako na gestapu. Z těchto důvodů se také z OBZ postupně stala pro většinu řadových důstojníků, rotmistrů a vojáků obávaná instituce, jejíž působení bylo zahaleno rouškou tajemství.

Souhrnné zprávy o armádě, které zpracovávalo 5. oddělení HŠ a které byly předkládány prezidentovi a ministři národní obrany, svědčí o tom, že OBZ mělo podrobné informace o dění v armádě, o postojích a názorech důstojníků a rotmistrů, ale také o generálech a důstojnících zařazených na důležitých místech v armádě. Zároveň je velmi pravděpodobné, že ne všechny informace a údaje, které měli příslušníci OBZ k dispozici, byly ve zprávách zahrnuty.

OBZ mělo ve spolupráci s ministerstvem vnitra řadu možností jak ovlivnit poměr sil v armádě ve prospěch KSČ v celém období let 1945 - 1948. Prostřednictvím OBZ a ministerstva vnitra, v jejichž čele stáli komunisté B. Reicin a V. Nosek, mělo vedení KSČ neustále podrobné informace o situaci, poměru sil, náladách a postojích důstojníků a vojáků

i další potřebné informace. KSČ získala rozhodující vliv také ve zpravodajských službách ministerstev obrany, vnitra, zahraničních věcí a ministerstva informací.

Rozhodujícím informačním zdrojem pro vedení KSČ v letech 1945 - 1948 se tak staly zpravodajské a bezpečnostní složky jak ministerstva vnitra, tak i vojenské. Jimi získané informace se nesoustřeďovaly v centrále podléhající vládě nebo prezidentovi, ale na ÚV KSČ. A to především na evidenčním oddělení a v bezpečnostní komisi.

Je třeba si uvědomit, že B. Reicin, V. Nosek i náčelník hlavní správy výchovy a osvěty J. Procházka byli členy branné komise ÚV KSČ. To znamená, že uvedení funkcionáři plnili vzhledem k ÚV KSČ nejen úlohu rozhodujících informačních zdrojů, ale také vypracovávali linii působení KSČ v armádě. Navíc byli vedením KSČ pověřováni plněním konkrétních úkolů ve prospěch této strany přímo v armádě. Mnohdy bylo splnění těchto úkolů v rozporu s plněním jejich služebních povinností nebo dodržování zásad ochrany utajovaných skutečností. V mnohých případech by se dalo charakterizovat i jako zneužití úřední moci. Tvrdá stranická disciplína stála u nich výše než důsledné plnění funkčních povinností podle stávajících vojenských řádů a předpisů.

OBZ ve spolupráci s Stb, osvětovými důstojníky a za pomoci důstojníků a vojáků - členů KSČ mohlo podle předem připraveného plánu „spolehlivě“ eliminovat v armádě ty vojáky a důstojníky, kteří by se mohli postavit proti převzetí moci KSČ. V armádě byly připravovány i vybrané vojenské jednotky pod vedením komunistů, s jejichž použitím vedení KSČ počítalo. Např. k zásahu v Praze byly připravovány tankové jednotky z Milovic, Žatce a škola osvětových důstojníků v Praze, ale i další vojenské jednotky v jiných posádkách.

V době politické krize v Československu na přelomu let 1947 - 48 byla v armádě realizována také plánovaná opatření, v důsledku nichž byla převážná část rozhodujících funkcionářů armády, jako byli velitelé vojenských oblastí, některých armádních sborů a divizí, mimo svá velitelství. V Praze se od 3. 12. 1947 do 28. 2. 1948 konal kurz pro vyšší velitele, jehož cílem bylo podle oficiálních dokumentů seznámit frekventanty se sovětskou vojenskou doktrínou, aplikovanou na konci války. Shodou okolností *to fakticky znamenalo, že uvedení velitelé se nacházeli na jednom místě v Praze, což vytvářelo příznivé podmínky k tomu, aby mohli být v krajním případě i internováni a nemohli rozhodovat o použití útvarů a jednotek jimž veleli.*

Začátkem září 1947 bylo odhaleno tzv. protistátní spiknutí na Slovensku. V mnohých soudobých publikacích je odhalení tohoto spiknutí považováno jednoznačně za provokaci Stb a obranného zpravodajství. Z dokumentů, které předložil gen. M. Ferjenčík - slovenský pověřenec vnitra na zasedání bezpečnostního výboru parlamentu dne 29. září 1947 a 29. ledna 1948 vyplývá, že ze strany značné části důstojníků a vojáků zatčených v tomto případě šlo skutečně o prokázanou trestnou činnost. Otázkou však zůstává, jak velké nebezpečí pro stávající vývoj ve státě tato činnost znamenala a jaké byly praktické důsledky jejího odhalení pro změnu poměru politických sil na Slovensku, včetně armády?

Pravdou je, že ze strany komunistů došlo ke značnému zveličení celého případu. Důsledky se promítly také v řadách důstojnického sboru na Slovensku. Na základě rozhodnutí vlády republiky z 18. listopadu 1947 byl z funkce předsedy přijímací komise MNO pro přijímání důstojníků slovenské národnosti odvolán gen. J. M. Kristín. Gen. L. Svoboda nařídil *znovuprověření části slovenských důstojníků*. Údaje o jejich počtu se různí, ale pohyboval se mezi číslem 150 až 300 osob. Většina z nich do armády nebyla přijata. Z armády byli odstraněni nejen důstojníci souzení za účast ve spiknutí, ale i celá řada dalších. Tímto způsobem

bem došlo k eliminování a zastrašení té části důstojnického sboru na Slovensku, která dávala otevřeně najevo svůj nesouhlas se stávajícím vývojem v armádě a ve společnosti.

V době kdy postupně doznávaly ohlasy kolem tzv. spiknutí na Slovensku byla „odhalena“ špiónážní síť v Mostu a severovýchodních Čechách. I na věrohodnost údajů o této špiónážní aféře existují rozporné názory. Také do těchto případů bylo zapleteno několik důstojníků, většinou bývalých příslušníků 1. čs. armádního sboru v SSSR, pocházejících z Podkarpatské Rusi. Jestliže se tvrdým zásahem proti důstojníkům zapleteným jakýmkoliv způsobem do tzv. spiknutí na Slovensku podařilo zastrašit značnou část důstojníků jednotek dislokovaných na Slovensku, potom kampaň vyvolaná kolem mosteckého případu sledovala zřejmě stejný cíl vůči důstojníkům v Čechách a na Moravě.

Výše uvedené skutečnosti potvrzují, že situace a poměr sil v armádě i možnosti jimiž disponovalo vedení KSČ v předvečer únorových událostí vytvářely krajně nepříznivé podmínky pro možné využití armády ve prospěch demokratických sil, při řešení vládní krize. Navíc se domnívám, že ani sám prezident E. Beneš nebyl nakloněn myšlence použití armády.

Prezident E. Beneš je znám jako politik mnohdy až úzkostlivě dodržující ústavní a zákonný postup při rozhodování o důležitých otázkách života společnosti. Jeho vnitřní přesvědčení o nutnosti respektování ústavy a platných zákonů jej vedly k rozhodnutím, která prakticky v únoru 1948 učinil. Vycházel přitom z analýzy stávající situace a informací o poměru sil v Bezpečnosti, v armádě, i ze znalosti záměrů KSČ, směřujících k uchopení politické moci za každou cenu.

Při rozhovorech s gen. F. Moravcem se prezident E. Beneš zmínil o možném použití armády k udržení pořádku. Co však představovalo možné použití armády k „udržení pořádku“? Za jistých okolností to mohlo znamenat i její použití ve prospěch KSČ. Např. kdyby došlo k otevřenému vystoupení demokratických politických sil proti rozhodnutí prezidenta o přijetí demise ministrů a jmenování nové vlády a následně ke střetům s přívrženci KSČ.

V rozhodnutích prezidenta se projevovala i obava z možnosti vzniku občanské války, kterou nechtěl za žádných okolností připustit. Při jiných rozhovorech s gen. F. Moravcem v únoru roku 1948 vyjádřil názor, že se musí stůj co stůj vystříhat vydávání jakýchkoliv rozkazů, jež by vedly ke krveprolití a občanské válce. Navíc ani v průběhu vládní krize nenastala situace, která by umožnila vrchnímu veliteli obranných sil *podle ústavy a zákona použít armádu na ochranu ústavního zřízení. Tato eventualita přicházela v úvahu pouze v případě pokusu komunistické strany o převzetí moci ozbrojenou cestou.* I když je známo, že vedení KSČ nevyklučovalo ani tuto možnost, k její praktické realizaci nedošlo.

Prezident E. Beneš si byl vědom také možných následků, vyplývajících s podpory komunistů Sovětským svazem. Vnitropolitické i mezinárodní souvislosti vývoje situace v únoru 1948 vyznívaly v neprospěch demokratických sil. Demokratické politické strany nebyly schopny odolávat ofenzivě komunistické strany, směřující k uchopení moci. Celkový vývoj v průběhu vnitropolitické krize na počátku roku 1948 výstižně charakterizoval tehdejší ministr zahraničních věcí J. Masaryk, když řekl: „Takhle demokracii nezachráníme. Dali jsme jim příliš velký náskok. (KSČ - pozn. aut.). Jak chcete zastavit parní válec, který zezadu tlačí ruský tank?“

Existovalo mnoho důvodů politických, proč E. Beneš zřejmě ani vážně neuvažoval o použití armády. Také z hlediska vojenského bylo její použití k zabránění převzetí moci komunistickou stranou nereálné.

K použití armády bylo třeba souhlasu ministra národní obrany. S velkou mírou pravděpodobnosti se lze domnívat, že by se gen. L. Svoboda postavil proti. O tom svědčí i jeho postoje, vyjadřované při různých příležitostech v průběhu únorových událostí. I v případě, že by prezident vydal rozkaz bez vědomí ministra národní obrany měli komunisté dostatek možností a prostředků, jak zabránit jeho realizaci.

Především měli v rukou rozhodující funkce v armádě. Z nich je možno uvést např. prvního podnáčelníka hlavního štábu, náčelníky obranného zpravodajství a hlavní správy výchovy a osvěty. Dále funkce velitelů - tankového vojska, dělostřelectva, letectva, ženijního vojska i funkce velitelů dvou vojenských oblastí, tří armádních sborů a čtyř divizí.

Informace, které mělo k dispozici vedení KSČ, umožňovaly provést v případě nutnosti potřebná opatření. Obranné zpravodajství ve spolupráci s Bezpečností a za pomoci důstojníků a vojáků - členů KSČ nebo s nimi sympatizujících - mohlo eliminovat v armádě ty důstojníky, kteří byli připraveni splnit eventuální rozkaz prezidenta. V neposlední řadě tu byla také reálná možnost vojenské „pomoci“ ze strany SSSR.

* * *

Na závěr malé zamyšlení. Je zajímavé, že ani jeden z autorů, kteří vyslovili názor, že v únoru 1948 měla být použita armáda na obranu demokracie, se nezamýšlí nad otázkou proti komu a jakým způsobem měla být armáda použita? K rozeznání parlamentu, k vyhnání komunistů z vlády, k rozhánění statisíců demonstrujících či účastníků generální stávkové, nebo proti Bezpečnosti, kterou měli v rukou komunisté? Možné by bylo i nastolení vojenské diktatury. Byl by však tento postup demokratický, když většina obyvatelstva prokazatelně podporovala KSČ? Jakým způsobem by bylo možno přesvědčit statisíce lidí o tom, že byli oklamáni komunisty? K tomuto poznání vedla až dlouhá cesta trávající více než čtyři desítky let.